

ІРИНА КАЛИНЕЦЬ: КОЛО ЛЮДСЬКОЇ ДОЛІ

Богдана КРИСА

У кожного своя пам'ять про Ірину Калинець. Зустрічі, часом дуже короткі, часом довші, проявляються, немов магичні знаки, над змістом яких можна задуматися аж тепер, перечитуючи її тексти і вловлюючи в них знайомі інтонації. За останні роки вийшло дванадцять книг Ірини і серед них – «Коло на обличчі безодні» з підзаголовком «Вільні студії над текстами Святого Письма» у двох книгах¹.

Про працю Ірини Калинець над Святим Письмом було відомо з її слів, власне захоплених розповідей і вражень, роздумів над тією чи іншою проблемою, інтерпретативних версій, якими вона щедро ділилася. Слухаючи її, не раз з'являвся сумнів у можливості проникнення аж так глибоко у праісторію біблійних сенсів. Очевидно, це дослідження вимагало неабиякої рішучості й сміливості, а також великих знань. Ірина не відступала від своєї мети. І лише тепер, з її вступних слів до цієї праці, дізнаємося, що сумнів був для авторки постійним супроводом: «Про Біблію написано сотні праць, які належать перу великих Отців Церкви, видатних богословів, філософів, істориків, біблієзнавців. На цьому тлі запропоновані увазі читача студії є зухвальством. Та застережуся – це просто етюди, в яких більше питань, ніж відповідей» (с. 13). Ірина добре розуміла, що Богонатхненні Книги написано для людини людською мовою і що ця обставина не скорочує дистанції поміж людським та Божим, але водночас, на її глибоке переконання, джерело людської думки й людського слова – у Слові Божому.

Ірина шукала відповіді на ті питання, які тривожили не лише її, наприклад, чому «образ Милосердного Творця немов би зникає зі сторінок історичних хронік Старого Завіту, натомість, вражають жорстокі погрози й очікування страшною карою»? Не сприймала твердження представників біблійної критики, що «перші розділи Книги Буття (про створення світу, людини, потоп...) є міфами (у значенні “вігадками”) давніх юдейських племен» (с. 13–14). Зрештою, міркувала авторка, «навіть глибоко віруючі знавці Біблії подеколи відступали перед таким шквалом питань, неохоче визнаючи, що форма міфу, мабуть, була найдоступнішим засобом вираження людиною відчуття наявності Вищої Сили, Творця світу – Бога» (с. 14). Низку запитань легко було продовжити, однак Ірина шукала також і відповідей. А на допомогу, мабуть, частіше, ніж інші, приходив св. Августин, який маючи на увазі різні тлумачення Святого Письма, писав: «з-поміж правд, що їх кожен розуміє по-своєму, кожен вибирає свою».

Отже, й Ірина вибрала свою правду, що полягала в зосередженні на етимологічному аналізі термінів першого й другого розділів Книги Буття – про створення світу й створення людини. Можна подумати, що якби авторка мала більше часу, то розглянула б

¹ *Калинець І.* Коло над обличчям безодні: зібрання творів: у 8 т. Т. 6, кн. 1 і 2. – Львів : Сполом, 2014. – 550 с. і 308 с. Далі покликаючись на це видання подаємо номер сторіки у круглих дужках.

ще й інші книги Святого Письма. Але річ не в цьому. Заповівши про «вільні студії» над розділами книги Буття, Ірина користується всіма текстами Святого Письма, бо всі вони, як і різні системи їх розуміння й пізнання (чи то семантико-понятійна, чи образна) перебувають у рівноцінному статусному відношенні щодо архивізіря – щодо Бога. Річ у її авторському виборі сюжетів для аналізу, де в центрі уваги – процес Божественного Творення, Космогонічний Гімн, семичастинна музика сфер і феномен людської свідомості та самосвідомості. І цей вибір найбільше свідчить про саму Ірину, якій не раз відкривалася творча брама і яка вміла керувати собою, тобто була наділена від Бога тим даром, що його українські автори XVII століття називали «самовластієм», тобто владою над собою.

Насправді характер і обсяг зробленого вражають. Тим паче, що Ірина продовжувала й завершувала цю працю вже тоді, коли перестала приходити на кафедру, розповідати про свої задуми, про історію тлумачення того чи іншого біблійного сенсу – все залишалося у найближчому колі рідних і друзів. І можна було лише здогадуватися, що і писала, і жила буквально «з останніх сил». Очевидно, в таких обставинах і на такій межі сформувалася перша велика книга – студій, 550 сторінок тексту, і друга, трохи менша – з варіантами й додатками, які чи не найбільше засвідчують і процес праці, й інтелектуальний подвиг Ірини. І той, хто безпосередньо готував видання до друку й вирішив подати ці свідчення, виявив безмежну довіру і до авторки, і до її майбутнього читача.

Аналіз тексту Святого Письма Ірина Калинець проводить із залученням великого мовного матеріалу, у його різночасових і різноетнічних версіях, спираючись на ґрунтовні сучасні дослідження. Через означення різними мовами в різних релігійних культурах подібних понять авторка наближається до тієї неподібної подібності, яка властива для езотеричного, прихованого, таємничого релігійного змісту, що відкриває переходи між буквальним значенням і значенням духовним. Це нагадує працю археолога – такий своєрідний «розкоп», завдяки якому можна побачити семантичні напластування, що дають підставу робити той чи інший висновок, як і потребу зупинитися й продовжувати пошуки деінде. Щось подібне спостерігаємо і в студіях Ірини над текстом «Слова о полку Ігоревім».

У «Колі на обличчі безодні» підставу говорити про археологію дає сама авторка, пояснюючи, що окремі Дні Творення могли відповідати цілим історичним ерам і тривати безмежно довго з людського погляду. Але у творчому генії людини, у художніх образах заховається вічна плинність життя – «біжать світи, тремтять світи музичною рікою», – свідчив молодий Павло Тичина.

І як завжди, наготові був св. Августин: «Дивись, яку величезну кількість абсолютно правдивих думок можна витягнути з цих слів». Власне так починається розділ «Великий Космос», приступаючи до якого авторка ще і ще підкреслює: «Сукупно ж усі пояснення ілюструють, що людський розум неспроможний осягнути повноту описаного лише кількома словами **“початку творення”**. Очевидно, що й етимологічний аналіз теж не дасть остаточної відповіді. Але через слово людське, через лінгвістичний архетип він хоча б трохи відхилить завісу незбагненої і величної таїни Слова Божого?» (с. 124–125).

Ірина власне говорить про неосягненність Божого Задуму, а через те й про незрозумілість чи неточність з людського погляду певних понять, як наприклад, «твердь», «безодня» та інших. Людям незвично відчувати «твердь» над собою. Тим часом у Святому Письмі, у першому розділі книги Буття, після звістки про світло й відділення дня від ночі, написано: «Тоді сказав Бог: Нехай посеред вод буде твердь і нехай вона відділяє води від вод! І зробив Бог твердь і відділив води, що під твердю, від вод, що над твердю. Тож сталося так. І назвав Бог твердь- небо» (Бут. 1: 6–8). Справді, хіба що поетові, який своїм словом повертає нас до джерела Творіння, відкриється у якийсь момент: «в дорозі над нами і небо із тебе, і море із тебе дорога тверда» (Микола Вінграновський).

Бог, найкращий геометр, музикант, грамастик, що дає всьому назву, загалом причетний до семи «вільних наук», як стверджено в «Євхаристиріоні» (1632 року), насамперед є поетом, бо у Святому Письмі слова постають у своєму первинному метафоричному ореолі. І попри ретельне студіювання наукових концепцій світотворення, уважне ставлення до їх співіснування чи взаємозамінюваності, основним ключем розуміння Ірині служить метафоричність, багатозначність біблійного слова. Це виразно помітно в тих моментах, у яких кристалізується її авторська концепція, зокрема у переконанні, що в українському перекладі бракує слова «обличчя» щодо «безодні», тобто «обличчя безодні» (замість, наприклад, «поверхня безодні»), що, без сумніву, підкреслює поетологічну основу її тлумачення. Одне й те ж біблійне слово, залежно від контексту, може набувати різних значень чи власне оприявнювати у такий спосіб семантичну повноту, що демонструє у своїх текстах Григорій Сковорода, вживаючи в одній лише Пісні-11 три образи на основі поняття «безодні»: «безодня океану», «безодня є дух у людині», «безодня безодню наповнить».

Певна незрозумілість того чи іншого вислову, підкреслює Ірина, може бути пов'язана з переписуванням, з накладанням тексту на текст, з перекладом, в чому також проявляється обмеженість людських інтерпретацій. У своїх студіях вона не наполягає на якомусь одному розумінні, але відновлюючи шкалу значень, відкриває разом з цим і перспективу розуміння, отже, своє «коло на обличчі безодні». І коли, завдяки їй, звертаємо увагу на той чи інший вислів, то слідом за нею розуміємо його амбівалентність і потребу дошукуватися значення слів, і сподіватися на ту осяйну мить, коли раптом відкриється тотожність Божого й людського слова.

Розмову про малий космос – людину – Ірина починає розділом «Універсальний Задум Божий і біблійна схема еволюції», якраз тим фрагментом тексту, який, як свідчить редактор-упорядник, відредагувала в останній місяць життя (с. 175). Авторка насамперед звертає увагу на ті твердження в книзі Буття, які лягли в основу християнської антропології: «І сказав Бог: сотворімо людей за **образом** Нашим і за **подобою** Нашою, і нехай володіють вони над рибами морськими, над птахами небесними, і над худобою, і над усією землею, і над усім гадям» (Бут. 1: 26). Фактично тлумаченням цих слів Ірина не просто входить в українську екзегетичну традицію, зосереджену на людині як образіві й подобі Божій й на дарі самовладності, але й розширює цю традицію новими формами розуміння духовного досвіду. Йдеться насамперед про дар свободи: «Бути

людиною духовною означає бути вільною і від бездумної підпорядкованості первісним інстинктам і володіти правом власного вибору та оцінки» (с. 196).

Підтвердження своєї версії про створення «людини вільної» Ірина несподівано, за її словами, знаходить знову ж таки у мовному матеріалі, який засвідчує, що теперішнє слово «людина» – витвір пізнішого часу, бо в старослов'янській і церковнослов'янській мовах існувала лише форма множини – «люде». І на цій основі припускає, що «усвідомлення людської спільноти як вільної могло бути наслідком становлення етносів. Але, радше, – зупиняється в роздумах, – таке розуміння виникло із якогось давнішого вчення про людство як духовну спільноту» (с. 196). Справді в цьому випадку (як і в багатьох інших) складно наполягати на одній формі й одному значенні, бо синхронні й діахронні «зрізи» мовного матеріалу вже в процесі самого переписування зазнавали зміщення і старіша форма легко потрапляла до новішого списку. А крім того, є слова близькі за формою і різні за значенням, зокрема – «людіє» як «люди, слуги, народь, міряни», а також «людь» – «толпа, народь»¹. У текстах Симеона Полоцького вживаються форми однини: «людинь», «людѣнинь»². А в трьох текстах Книги Буття, як підкреслює Ірина Калинець, розповідається власне про створення свідомої людини, власне «человѣка», «адама» (с. 193).

Повертаючись до припущення щодо семантичного поля лексеми «люде», варто, мабуть, додати, що спільнота постає з рівності кожного перед Богом, тобто обдарованості тими самими дарами, тому й християнська спільнота – спільнота рівності (кожен як інший), і через це спільнота вільних. Розгортаючи свої міркування в цьому плані, авторка наголосила, що «духовна свобода настільки безцінний дар, що вимагає від людини численних зусиль, аби достойно користатися нею...» (с. 200). І це вже, очевидно, особистий досвід Ірини, яка зуміла скористатися своїм безцінним Божим даром, доклавши до нього чимало праці й терпіння.

Попри широке залучення результатів різних наук, книга Ірини Калинець – головно праця філолога, який розширює семантичне поле своїх спостережень. Тим паче, що онтологічні структури, буття як таке завжди перебувають у якихось фундаментальних аналогіях з мовними структурами. Авторка власне шукає цих аналогій, інколи вони дуже близькі, інколи далекі, проте у цих пошуках вона не буває категоричною, демонструючи, попри велике зацікавлення давніми й найновішими науковими теоріями, насамперед тяжіння до Писаного Тексту. І як багато-хто з її попередників, інтерпретаторів і проповідників Слова Божого, не надто переймається людським сприйняттям. А надіється на те, що Бог прийме її труд. І цей особистісний мотив у її сюжетах особливо зворушує неповторним виявом людської ширості: «Однак власне Він, Христос, тримає мене у переконанні, що непосильну для мого розуму тему універсального Божого Закону і Благодаті (Премудрості Божої) висвітлять освічені теологи, бо вона актуальна і життєво необхідна в наш час, коли на Божу Науку і християнські символи чиниться нечуваний тиск, а навіть зневага. Єдине, на що можу собі дозволити – приклади зі Святого Письма і почасти порівняльний матеріал, які свідчать, що давні мислителі не

¹ Полный церковнославянский словарь / Протоіерей Г. Дьяченко. – Москва, 1993. – С. 294.

² Там само.

просто побачили, а й усвідомили, що неподільні універсальний Закон і Благодать є в основі всього сущого» (с. 121).

Вільними студіями над Святим Письмом Ірина Калинець накреслила неповторне коло над безоднею доступних їй сенсів, подавши дуже людський, дуже індивідуальний і дуже теплий приклад, як не змарнувати таланту мислити й розуміти: бути вільною у спільноті вільних. А що це коло наклалося на «життебіжне коло» (як казали старі українські автори) її короткого людського віку, то в цьому, мабуть, прихована якась таїна, що поєднує незбагненність людської відсутності й присутності, іншими словами того, що називається метафізикою.

Стаття надійшла до редколегії 10.02.2016

Прийнята до друку 20.05.2016